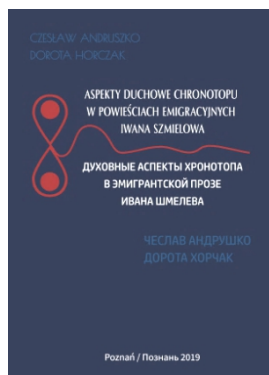

Czesław Andruszko i Dorota Horczak. *Aspekty duchowe chronotopu w powieściach emigracyjnych Iwana Szmielowa* / Чеслав Андрушко и Дорота Хорчак, *Духовные аспекты хронотопа в эмигрантской прозе Ивана Шмелева* [Dukhovnyye aspekty khronotopa v emigrantskoy proze Ivana Shmeleva]. Wydział Neofilologii UAM w Poznaniu, 2019, 204 ss. ISBN: 978-83-954144-3-5.

DOI: <http://doi.org/10.18290/rh21697-17>

Iwan Szmielow należy do grona tych emigrantów rosyjskich pierwszej fali, których twórczość stała się przedmiotem literaturoznawczych analiz właściwie od momentu, kiedy literaturę rosyjską tworzoną na obczyźnie zaczęto stopniowo przywracać do obiegu czytelniczego w Rosji. Dużemu zainteresowaniu twórczością autora *Roku Pańskiego* niewątpliwie sprzyjały liczne inicjatywy popularyzatorskie, wśród których na szczególną uwagę zasługuje powołanie do życia w 1993 r. w Ałuszcie jedyne w swoim rodzaju muzeum pisarza oraz organizowanie w jego murach cyklicznych naukowych spotkań – tzw. Szmielowowskich czytań – skupiających szerokie grono naukowców nie tylko z Rosji. Miejsce utworzenia muzeum nie jest przypadkowe, lecz ma znaczenie symboliczne. To na Krymie przecież dosięgnęła Szmielowa osobista tragedia – aresztowanie oraz, jak się później okazało, śmierć jego syna. Warto przypomnieć, że twórcą muzeum, jak i konferencji w Ałuszcie był zmarły w 2020 r. Walerij Pietrowicz Cygannik – propagator kultury rosyjskiej, odpowiedzialny za powołanie nie tylko muzeum Szmielowa, ale również Siergieja Siergiejewa-Censkigo i Andrieja Beketowa.

Mimo kilkudziesięciu już lat badań zainteresowanie prozą Szmielowa wśród badaczy nie przemija, o czym może świadczyć wydana w 2019 r. nakładem Wydawnictwa Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu monografia *Aspekty duchowe w powieściach emigracyjnych Iwana Szmielowa* autorstwa Czesława Andruszki i Doroty

Horczak. Warto wspomnieć, że Szmielow już wcześniej niejednokrotnie znajdował się w orbicie zainteresowań polskich rusycystów. Swoje teksty różnym aspektom twórczości emigranta poświęcili: Joanna Mianowska, Zoja Kuca, Beata Trojanowska, Anna Kościołek, Lidia Liburska, Jadwiga Szymak-Reiferowa, Monika Sidor i inni. Recepcji twórczości Iwana Szmielowa w Polsce poświęciła swój referat na konferencji w Ałuszczie prof. Joanna Mianowska, konstatując, że istnieją ogromne luki badawcze w recepcji czytelniczej i w polskich przekładach tego wybitnego pisarza, a dotychczasowe badania są jedynie przyczynkarskie. Należy zaznaczyć, że w Polsce nie powstała dotychczas monografia w całości poświęcona autorowi *Słońca martwych*, co sprawia, że książka Andruszki i Horczak zasługuje na wyjątkową uwagę.

Autorzy recenzowanej książki w momencie jej pisania zdawali sobie sprawę z istnienia bogatej literatury przedmiotu dotyczącej różnych aspektów prozy Szmielowa, co skłoniło ich do poszukiwań swoistej niszy badawczej oraz podjęcia próby nowego podejścia metodologicznego przy odczytywaniu spuścizny twórczej autora *Roku Pańskiego*. Owo *novum* – w przekonaniu Autorów – stanowi podejście systemowo-synergetyczne, choć nieobce naukom ścisłym i humanistycznym, w badaniach literackich niestosowane dotąd na szerszą skalę. W ujęciu systemowo-synergetycznym literatura jest postrzegana jako złożony system, dzieło literackie zaś – jako podstawowy element-podsystem, obdarzony – w przeciwieństwie do tekstów nie-literackich – nie tylko znaczeniem, lecz przede wszystkim sensem, rekonstruowanym przez odbiorcę. W związku z tym, że literatura jest systemem otwartym w celu dotarcia do sensu dzieła literackiego należy uwzględnić jego relacyjność z innymi elementami systemu oraz oddziaływanie na system czynników zewnętrznych. Dlatego też podejście systemowo-synergetyczne zakłada wykorzystywanie instrumentarium badawczego typowego dla tradycyjnych metod analiz filologicznych (np. badań kulturowych, metody biograficzno-historycznej czy hermeneutyki) oraz jednoczesne sięganie do bazy metodologicznej innych nauk. Uwzględniając wszystkie te podstawowe założenia podejścia systemowo-synergetycznego, Andruszko i Horczak we wstępie do swojej monografii deklarują: „(...) pragniemy odnieść się w pracy do twórczości Iwana Szmielowa, ujmowanej w modelu systemowym. Oznacza to zawężenie spojrzenia badawczego do powiązanego z duchowością «sensu», wyznaczonego przez ramy konkretnych dzieł, powstałych w trudnych, przełomowych dla pisarza sytuacjach życia osobistego, historycznych wydarzeń i artystycznych przewartościowań” (13). Tym samym poznańscy literaturoznawcy źródeł ewolucji ideowo-artystycznej prozy Szmielowa dopatrują się przede wszystkim w granicznych momentach jego biografii. Takie myślenie pociąga za sobą konkretne działania badawcze, mające doprowadzić do odczytania „nowego sensu” emigracyjnej twórczości Szmielowa, a mianowicie – ciągłe odwoływanie się w procesie interpretacyjnym do kontekstu biograficznego, historyczno-kulturowego oraz literackiego.

Równie ważną rolę w analizach Andruszki i Horczak odgrywa wprowadzone przez Michaiła Bachtina pojęcie chronotopu. Kategorie czasu i przestrzeni nie są

jedynie wyróżnikiem rzeczywistości historycznej, lecz także wiodą czytelnika „ku percepcji duchowego obrazu człowieka i świata” (13). Przedmiotem zainteresowania Autorów omawianej książki jest szczególnie odmiana czasoprzestrzeni – „czasoprzestrzeń duchowa”, ukształtowana zgodnie z metodą „realizmu duchowego”, który odzwierciedla teocentryczną koncepcję świata Szmielowa. Właśnie odkrywanie duchowości w prozie Szmielowa staje się nadrzędnym celem poznańskich Literaturoznawców. Duchowość zdeterminowała też w dużym stopniu dobór bogatego materiału egzemplifikacyjnego. Duchowość, jako kategoria interpretacyjna, towarzyszy wielu badaczom prozy Szmielowa, w tym m.in. A. Lubomudrowa, M. Dunajewa, L. Spiridonowej, S. Szeszunowej i N. Sołncewej.

Andruszko i Horczak, porządkując proponowane interpretacje kolejnych tekstów Szmielowa, zastosowali układ chronologiczny, co pozwoliło im jeszcze bardziej podkreślić związek osobistych doświadczeń pisarza z jego ewolucją jako artysty. Tak zatem, choć tytuł książki wskazuje, że przedmiotem analiz będzie emigracyjna twórczość autora *Słońca martwych*, rozdział pierwszy, zatytułowany „Źródła duchowości w chronotopie wczesnej prozy Iwana Szmielowa”, został poświęcony utworom powstałym jeszcze przed podjęciem przez pisarza bolesnej decyzji o opuszczeniu Rosji. Taki zabieg wydaje się jak najbardziej trafny. Dzięki niemu Autorom udało się pokazać, że uduchowienie i religijność Szmielowa nie przebudziły się w nim nagle, lecz – za sprawą rodzinnego wychowania, osadzonego w tradycji prawosławnej – dojrzewały od najmłodszych lat. Wczesna twórczość Szmielowa wpisuje się w tradycje dziewiętnastowiecznego realizmu rosyjskiego. Ma ona charakter antropocentryczny, rozpatrywane są w niej ważne problemy społeczne, bohaterowie zostają wplątani w bieg historii i muszą stawiać czoła próbom natury moralnej. Choć w pierwszych opowiadaniach pisarza trudno mówić o duchowo-metafizycznej motywacji działań bohaterów, to można w nich dostrzec ukierunkowanie na zgłębienie ludzkiej duchowości. Dobitnie tendencja ta uwidoczniła się w powieści *Kelner*, w której Andruszko i Horczak dostrzegają echa panteistycznej koncepcji kultury religijnej stworzonej przez Lwa Tołstoja, która łączyła w sobie realność i wieczność, a także świadczyła o niepodzielności świata i Absolutu.

W rozdziale II, „Czasoprzestrzeń apokaliptyczna w eposie *Słońce martwych*”, analizie został poddany utwór, który ugruntował pozycję Szmielowa w emigracyjnym środowisku literackim. *Słońce martwych* stanowi niemal kronikarski zapis wydarzeń wojny domowej w Rosji, dlatego też tym, co determinuje strukturowo-treściowe ujęcie powieści oraz jej chronotop, jest śmierć. Epopeja Szmielowa nie jest wyłącznie suchą relacją z okrucieństw bolszewików. Pomimo że wydarzenia zostały osadzone w konkretnej czasoprzestrzeni, to mają one charakter uniwersalny. Pisarz ukazuje niszczycielski wpływ wojny na człowieka i stawia pytania o to, czy w obliczu zagłady fizycznej jest on w stanie zachować moralność. Andruszko i Horczak rozpatrują utwór Szmielowa w kontekście biblijnym, wskazując na jego związki z *Apokalipsą* świętego Jana. *Słońce martwych* łączy z *Apokalipsą* przede wszystkim bogata sym-

bolika kosmiczna (słońce, gwiazdy, księżyc), zoomorficzna (wąż, konnica), barw (czerń i czerwień), liczb (dwanaście). Tym samym, w przekonaniu poznańskich Badaczy, w *Słońcu martwych* daje się zauważyć ewolucję twórczą Szmielowa, który – w przeciwieństwie do swych wcześniejszych utworów – tym razem skoncentrował uwagę na wartościach duchowych o charakterze religijnym. Autorzy recenzowanej monografii konstatują: „Świadectwem najbardziej dobitnym jego [Szmielowa – P.W.] ewolucji światopoglądowej, związanej z emigracją, staje się swoista poetyka realizmu duchowego, preferującego teocentryczną koncepcję człowieka i świata” (159).

Rozdział III, „Czasoprzestrzeń ‘exodusu’ w powieści *Niania z Moskwy*”, jest próbą ukazania dalszej drogi Szmielowa do głębokiej duchowości. Analizie została w nim poddana, wbrew temu, co sugeruje tytuł, nie tylko powieść *Niania z Moskwy*, ale również inne utwory emigranta lat 20. i 30. XX wieku, w tym opowiadanie *O pewnej staruszce*, cykl miniatur *Siedząc na brzegu* czy opowiadanie *Światło rozumu*. Andruszko i Horczak przekonują, że Szmielow dostrzegł na emigracji konieczność zwrotu ku duchowym filarom opuszczonej ojczyzny, które determinowały przez stulecia jej rozwój. Dlatego też prozaik niejednokrotnie przywoływał wówczas retrospektywne czasy przedrewolucyjnej Rosji i rekonstruował tradycyjne obrazy kultury prawosławnej. Przy tym należy podkreślić, że – jak podkreślają Autorzy monografii – prawosławie Szmielow rozpatrywał w kategoriach wiary narodu, nie odwołując się do mistyczno-dogmatycznych podstaw owej religii. W powieści *Niania z Moskwy* Badacze dostrzegają liczne biblijne odniesienia, np. w ucieczce rosyjskich emigrantów widzą paralele z tułaczką narodu wybranego, fizyczne przemieszczanie się bohaterów z Moskwy na Krym traktują zaś jako proces duchowo-etyczny oraz metaforyczne przejście od życia ku śmierci.

W rozdziale IV, „Panenteistyczno-sakramentalny paradygmat czasoprzestrzeni w powieści *Pielgrzymka*”, Autorzy książki najsłynniejszą powieść emigracji rosyjskiej o pielgrzymce interpretują w kontekście pojęcia panenteizmu, czyli przeświadczenia, że Bóg wyraża się w świecie, a ludzkość zmierza ku jedności z Bogiem. Pojęcie zaczerpnięte z niemieckiego idealizmu sytuuje się więc między teizmem a panteizmem. Elementy panenteistycznej koncepcji świata – według Andruszki i Horczak – w powieści *Pielgrzymka* uwidaczniają się w sposobie postaciowania oraz metaforyce przestrzeni, nasyconej biblijnymi konotacjami, a przede wszystkim symboliką procesu pielgrzymowania, rozumianego jako powrót do utraconego raju. Należy podkreślić, że w *Pielgrzymce* dostrzegalna jest znaczna zmiana w sposobie kreowania świata artystycznego. Szmielow odchodzi od katastroficznych kreacji rzeczywistości, obecnych w *Słońcu martwych*, skłaniając się ku kreśleniu świata pełnego harmonii i dobra.

Rozdział V, „Atrybuty paschalne chronotopu w powieści *Drogi niebiańskie*”, został poświęcony powieści będącej swoistym zwieńczeniem duchowych poszukiwań Szmielowa i najpełniej skupiającej w sobie cechy poetyki „realizmu duchowego”. Andruszko i Horczak zauważają, że zastosowana w *Drogach niebiańskich* „synchronizacja kalendarza astronomicznego i liturgicznego posłużyła określonej selektyw-

ności wydarzeń, jako powiązanych z czasoprzestrzenią nacechowaną liturgicznie, sakralnie” (136). Symbolika paschalna, wyrażająca się w odniesieniu do ikonograficznego wyobrażenia zmartwychwstania Chrystusa, pozwala interpretować Autorom powieść *Drogi niebiańskie* jako metaforę zmartwychwstania Rosji.

Podsumowując, należy podkreślić, że Andruszko i Horczak napisali książkę, która bez cienia wątpliwości zasługuje na szczególną uwagę emigrantologów. Stanowi ona bowiem pierwsze w polskiej rusycystyce całościowe i syntetyczne ujęcie prozy Szmielowa. Autorom udało się w sposób wyczerpujący i kompletny przedstawić te problemy, które dotychczas były traktowane zazwyczaj przyczynkowo. Na uwagę zasługuje również wieńczący recenzowaną monografię bogaty spis literatury krytycznej, który może być drogowskazem bibliograficznym nie tylko dla badaczy twórczości Szmielowa, ale szerzej – rosyjskiej literatury emigracyjnej pierwszej fali czy związków literatury z religią. Andruszko i Horczak nie ograniczają się jednak do prezentowania poglądów innych literaturoznawców polskich czy rosyjskich, lecz uzupełniają je i poszerzają, proponując własne interpretacje, w których nadrzędną kategorią, spajającą wszystkie dotychczasowe analizy w jedną całość, jest Bachtinowski chronotop.

Dr Patryk Witczak

Katedra Literatury Polskiej i Rosyjskiej UKW

e-mail: witzcakptrk@wp.pl

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5776-6176>

Monika Ładoń. *Choroba jako literatura. Studia maladyczne*. Biblioteka „Opcji” nr 30. Stowarzyszenie Inicjatyw Wydawniczych, Wydawnictwo Naukowe „Śląsk”, 2019, 292 ss. ISBN: 978-83-7164-525-9.

DOI: <http://doi.org/10.18290/rh21697-18>

Wydana w 2019 r. monografia Moniki Ładoń pt. *Choroba jako literatura. Studia maladyczne* stanowi interesującą propozycję badawczą w obszarze studiów poświęconych zagadnieniu doświadczenia choroby w literaturze. Jak już we wstępie zauważa sama Autorka, ponowoczesny namysł nad chorobą plasuje się na przecięciu różnych metod badawczych, co – z jednej strony – sprawia trudności w zdefiniowaniu dyskursu malarycznego, z drugiej jednak otwiera szerokie pole dla badań interdyscyplinarnych, poświęconych wszechstronnej i wieloaspektowej refleksji nad chorobą. Współcześnie obserwujemy szczególne zainteresowanie chorobą,